

Recenzie

Peter Auer: *Jazyková interakce*

Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2014, 305 s. ISBN 978-80-7422-268-9

Přehledové publikace jsou občas v takové míře nepůvodní, že zbývá pramálo pozitivních důvodů k tomu, aby jim byla věnována pozornost v recenzních rubrikách. V případě českého překladu knihy Petera Auera *Jazyková interakce* jsou však jakékoli podobné obavy naprosto liché, protože vydání Auerovy práce je v české sociologické literatuře svého druhu milníkem jak díky nesporným kvalitám německého originálu, tak také díky výjimečně pečlivému a tvůrčímu – lze-li v takové souvislosti tohoto slova použít – překladu do češtiny. Není tedy snad od věci začít právě od překladu. Jde o dílo celého kolektivu překladatelů, jehož členové působí na Ústavu pro jazyk český Akademie věd České republiky a na Univerzitě Karlově nebo na různých německých univerzitách. Pod vedením předního českého sociolingvisty Jiřího Nekvapila se sešel pozoruhodný tým, který dále tvořili šéfredaktor časopisu *Slovo a slovesnost* lingvista Petr Kaderka, bohemista a germanista Marek Nekula, germanista Vít Dovalil, vietnamista Ivo Vasiljev a lingvista Marián Sloboda. Navzdory tomu, že překlad je výsledkem práce hned několika překladatelů, individuální variace v českém textu nelze rozeznat, což svědčí o dobré koordinaci a pečlivé závěrečné editaci. Skutečnost, že překladatelé jsou akademici, jejichž profesionálním zájmem je jazyk, se na kvalitě výsledku podepsala pozitivním způsobem.

Zejména je třeba ocenit, že český překlad Auerovy knihy je nejen prvotřídní, ale také průkopnický, protože překladatelé museli v řadě případů zavést nové termíny, upravit dosavadní terminologii nebo sjednotit rozkolísanou terminologickou praxi. V doslovu, jehož autory jsou Jiří Nekvapil a Petr Kaderka, je jako příklad takového „managementu terminologie“ uvedeno nové řešení překladu německého pojmu „Darstellungsfunktion“, který se objevil u německého jazykovědce Karla Bühlera. (s. 243-244) Zatímco Jan Mukařovský používal termín „zobrazovací funkce“, překladatelé zvolili hned ze dvou podstatných důvodů překlad „reprezentativní funkce“. Jedním důvodem je současný dominantní vliv angličtiny, v níž se používá výrazu „representational function“. Druhým a podle mého názoru ještě závažnějším důvodem, protože se týká pojmových distinkcí, které jsou klíčové pro přesnost myšlení, je ten, že termín „zobrazení“ („Bild“, „Abbild/ung“) je již obsazen teorií jazyka jakožto obrazu světa, která je vyložena ve Wittgensteinově *Traktátu*. „Zobrazovací funkce“ tedy byla nahrazena „reprezentativní funkcí“, aby v českém odborném jazyce nevznikaly zavádějící asociace s Wittgensteinovou ranou filosofií jazyka i tam, kde návaznost na Wittgensteina neexistuje, nebo je nanejvýš nepřímá. Toto řešení je v kontextu Auerovy knihy a nepochybně i v řadě širších souvislostí vhodné. Je však třeba dodat, že univerzální řešení mnoha terminologických problémů neexistují, jelikož není možné dosáhnout jednoznačné korespondence mezi pojmy dvou nebo dokonce většího počtu jazyků. Česká „reprezentace“ nebo anglická „representation“ odpovídají nejen německému výrazu „Darstellung“, ale také dalším v našem kontextu relevantním termínům „Repräsentation“ a „Vorstellung“. V jiném textovém souboru, kde by v ně-

mecké předloze stály vedle sebe například termíny „Repräsentation“ a „Darstellung“, by tedy pro jejich terminologické rozlišení v češtině bylo nutné hledat poněkud jiné řešení. Tak tomu je třeba v Cassirerově *Filosofii symbolických forem* (Praha: OIKOYMENH 1996, I. díl), kde překladatel (Karel Berka) již také přeložil „Darstellungsfunktion“ jako „reprezentativní funkce“ (s. 144), ale pojem „Darstellung“ bylo téměř nevyhnutelné překládat jako „zobrazení“ tehdy, když se několikrát objevil v sousedství „Repräsentation“ („reprezentace“) jakožto klíčová část jejího *definiens* (např. s. 72).

Příkladů tvůrčích zásahů do české odborné terminologie se v překladu Auerovy knihy dá najít mnoho a obzvlášť významné jsou u autorů píšících německy, anglicky nebo francouzsky, z jejichž díla toho zatím do češtiny (a slovenštiny) bylo přeloženo velmi málo nebo nic. Takových autorů a prací je v publikaci vykládána celá řada a mimořádný přínos překladatelského týmu v tomto ohledu by neměl být opomenut. Potenciálně nejdůležitější mohou být návrhy překladu některých klíčových termínů Ervinga Goffmana a Harolda Garfinkela, ale cenným vkladem pro vývoj české odborné terminologie jsou také snahy o co nejpřirozenější převedení klíčových slov soudobých sociálních věd. Jedním příkladem za všechny může být překlad Geertzova pojmu „thick description“ jako „hustý popis“ namísto dosud užívaného „zhuštěný popis“, který se objevil v českém vydání Geertzovy *Interpretace kultur*. (Praha: SLON 2000)

Je také třeba vyzdvihnout, že česká verze knihy není „jen“ překladem, ale zároveň i výsledkem dialogu překladatelů s autorem a jejich vlastních snah text přiblížit domácím čtenářům. Překlad, který vyšel z prvního německého vydání z roku 1999, byl v biografických a bibliografických pasážích doplněn o českou a slovenskou literaturu i o novější tituly ze zahraničí. Jak v doslovu uvádějí Kaderka a Nekvapil, těchto doplňků posléze využil i sám autor, s nímž překladatelé udržují kontakty, ve druhém německém vydání z roku 2013, ve kterém provedl i některé obsahové úpravy vycházející z podnětů, jež mu během své víceleté práce na překladu poskytli čeští překladatelé. Český překlad není zcela identický s prvním ani druhým německým vydáním a obsahuje i vlastní bibliografický materiál; editoři proto právem hovoří o „adaptaci“ knihy do českého (my můžeme doplnit: a slovenského) kontextu.

Peter Auer (*1954) je německý lingvista a sociolingvista působící v současnosti na univerzitě ve Freiburgu. Dosud patrně byl mezi českými a slovenskými sociology, možná s výjimkou nepočtené skupiny specialistů na sociologii jazyka, osobou téměř neznámou, to se však po vydání jeho knihy již patrně změnilo. Auerova publikace je totiž nepochybně velmi užitečná nejen pro (socio)lingvisty, ale také pro sociology, a to sociology jak empirického, tak metodologického nebo teoretického zaměření. Na první pohled může působit jako jedna z přehledových příruček, které obsahují prvotřídně zvládnutý a utříděný materiál, ale nepřinášejí mnoho nového v oblasti původního intelektuálního výkonu. Takové příručky a lexikony představují v Německu lépe zavedený žánr než v našich zemích a Auerova kniha se pravidlům žánru odborných příruček zcela nevymyká (čemuž odpovídá i podtitul německého vydání *Úvod na základě 22 klasiků*, který se v českém překladu neobjevil). Přesto by bylo nepřiměřené ji odbýt jako pouhý příspěvek k „sekundární literatuře“ (srov. Kaderka – Nekvapil, „Doslov“, s. 241), která nemůže vznášet nárok na výraznější poznávací originalitu. Domnívám se, že se jí podařilo uniknout osudu přehledové studie tím, že propojuje autory, kteří dosud

v tomto rozsahu a provedení propojení nebyli, a právě vytvořením originální konstelace lingvistických, filosofických a sociologických přístupů k otázkám řečového jednání poskytuje cenný a zcela aktuální příspěvek k vědecké reflexi sociálního života. S využitím jednoho z nejoblíbenějších Auerových termínů lze říci, že jeho kniha nově kontextualizuje celou řadu pohledů na sociální roli jazyka, a tím odkrývá dosud málo doceňované souvislosti a cesty dalšího rozvoje bádání v této oblasti.

Toto a nic menšího se skrývá pod konvenčním rozčleněním knihy do 22 kapitol, v jejichž názvech se spojuje vždy jméno jednoho autora a jeden klíčový pojem mající ústřední význam v jeho myšlení (např. Performativ: Austin, Jednání: Weber, Diskurz: Foucault). V úvodu každé kapitoly je stručně představena akademická dráha příslušného autora a uvedeny jeho hlavní publikace, které díky českým překladatelům zahrnují také překlady do češtiny a slovenštiny. Následuje výklad v rozsahu obvykle kolem 8-10 tiskových stran o přístupu daného autora k jazykové interakci, který se soustředí na pojem zvýrazněný v názvu kapitoly, ale obvykle obsahuje také nezbytné představení základů teoretického myšlení tohoto autora. Kniha tedy plní úlohu úvodu do myšlení o jazyce a společnosti u vybrané skupiny autorů a současně poskytuje detailnější rozbor toho, co podle Auera představuje jejich podstatný přínos k hlubšímu pochopení problematiky jazykové interakce. Čtenář nemůže být na pochybách o tom, že tyto výklady vystihují z díla zkoumaných autorů jen část, často nikoli tu nejpodstatnější, ale současně je svědkem toho, jak Auer z těchto dílčích interpretací dovedně skládá mozaiku, v níž se ve stále přesnějších konturách odráží panorama dnešních výzkumů o vztahu jazyka a společnosti. K dojmu celistvosti navzdory atomárnímu členění do kapitol podle autorů nepochybně napomáhá to, že Auer neopomíná upozorňovat na návaznosti mezi některými autory a zvýrazňovat základní motivy, které se často docela překvapivě objevují v různých časoprostorově nebo intelektuálně od sebe dost vzdálených koncepcích. Ty myšlenkové souvislosti, které Auer zřejmě považuje za zásadní, se promítají do řazení autorů, v němž lze rozlišit čtyři hlavní skupiny (srov. Úvod ss. 10-12). První skupina (Shannon a Weaver, Bühler, Jakobson, Watzlawick, Benveniste) sdružuje různé pohledy na meziosobní komunikaci jako jednu z funkcí jazyka. Druhou skupinu (Wittgenstein, Austin, Searle, Grice) tvoří tzv. filosofie přirozeného jazyka a zejména filosofické analýzy mluvních aktů. Následující nejpočetnější blok, který lze považovat za vnitřní jádro výkladu, je složen ze sociologických a sociolingvistických teorií, které různými způsoby zkoumají jazykovou interakci (Weber, Schütz, Garfinkel, Sacks, Goffman, Gumperz, Luckmann, Hymes; zde se mírně odchylujeme od Auera, který v úvodu ke své knize tuto skupinu dále člení na sociologii jazyka, etnometodologii a konverzační analýzu, Goffmanovu analýzu interakčního řádu a antropologické teorie jazykového jednání). Poslední skupinu pak představují sociální vědci, kteří jazykové jednání zasazují do širšího makrostrukturálního rámce, jakým mohou být např. kultura, ideologie nebo diskurz (Geertz, Vološinov, Bachtin, Foucault, Bourdieu).

Na tomto místě je vhodné se ještě jednou vrátit k zatím jen obecně formulovaným tvrzením o návaznostech a opakujících se motivech v analýzách jazykové interakce a doplnit je specifickými příklady. Návaznosti mezi konkrétními autory založené na vztahu učitel-žák nebo intelektuálním ovlivnění jsou v některých případech patrné už z řazení výkladu. Tyto návaznosti však vytvářejí síť složitější a hustší, než může

zachytit lineární pořadí jmen uvedených v obsahu knihy. Například od Webera a Schütze lze nalézt pokračování nejen k etnometodologii a konverzační analýze Garfinkela a Sackse, ale také k Luckmannově teorii komunikačních žánrů, od Webera (a Wittgensteina) vede cesta také ke Geertzovi, dá se mluvit o ovlivnění Benvenistem u Bourdieuho atd. Ještě pozoruhodnější jsou myšlenkové motivy, které se v různých formulacích vynořují u různých autorů, aniž by se vždy jednalo o výsledek intelektuálního ovlivnění jejich (v knize uváděnými) předchůdci. Tím zřejmě nejdůležitějším motivem, který se objevuje téměř u všech probíraných autorů, a dá se proto považovat za klíč, který autor použil při jejich výběru, je nepochybně závislost významu jazykového projevu na kontextu řečové interakce.

Takto se zároveň stává zřejmějším, kdo a proč do knihy zahrnut nebyl. Markantní je především nepřítomnost nebo jen negativní přítomnost strukturalisticky a systémově orientovaných autorů. Výjimkou je kapitola o Jakobsonovi, která si ovšem z díla tohoto člena pražského lingvistického kroužku vybírá jen téma funkcí jazyka, jež je spojeno s meziosobní komunikací. Další výrazné postavy strukturalistického myšlení v lingvistice se v Auerově knize buď nevyskytují vůbec, nebo jen jako předmět kritického odmítání (tuto roli sehrávají Saussure a Chomsky). Podobná averze je patrná také ve vztahu ke strukturně-funkcionálním a systémovým směrům v sociologii, kde se projevuje nepřítomností takových postav jako Habermas a Luhmann. U strukturálně smýšlejících autorů, kteří do výběru zahrnuti jsou, Auerova jednostranná orientace na jazykové interakce způsobuje určité zploštění jejich přístupu. Například z Bourdieuho teorie Auer vybírá pojem jazykového trhu a tato volba je vzhledem k zaměření knihy zcela logická, protože trh a s ním související druhy kapitálu patří k individualistické tendenci Bourdieuova myšlení, jež odpovídá Auerově zájmu o sociální interakci. Jenže interakce, a tím tedy i tržní transakce jsou u Bourdieuho odvozeny z uspořádání příslušného pole. Auer tuto skutečnost nezamlčuje, ale nevěnuje náležitou pozornost důsledku, jímž je snížení významu sociálních interakcí na pouhý moment ve složitějším celku sociálního života, který teprve bude třeba analyzovat ve vztahu k jazykovému jednání, konverzacím, performancím, komunikačním žánrům atd.

Nebylo by však spravedlivé vůči autorovi považovat nepřítomnost strukturálních přístupů za chybu nebo nedopatření. Je to podle všeho záměrná volba, díky které je kniha přehledná a neztrácí se v příliš náročných pokusech o teorii jazykového jednání, která by vyřešila všechny rozpory teorií jednání známých ze soudobé sociologie. Auer přitom sám sdílí názor, že vyřešení napětí mezi strukturálními a interakčními přístupy k jazykovému jednání je základním problémem sociální teorie jazyka, a velmi výstižně k tomu říká: „Nejde o nic menšího než o otázku, zda a jak se v jednání vůbec konstituuje jazyk (jakožto gramatika) a zda a jak na druhé straně jazyk (jakožto gramatika) umožňuje jednání.“ (s. 13) *Jazyková interakce* je důležitým příspěvkem k sociologické teorii jednání, který má vedle všech již zmíněných zásluh i tu, že sociologům přibližuje často málo známá zákoutí lingvistických a filosofických analýz užívání jazyka v sociálních situacích.

Marek Skovajsa
Sociologický ústav AV ČR, Praha, ČR